

DE LOCHEMSCHE BERG EN ZIJNE OMGEVING.

DOOR

F. W. van Eeden.

*Principio genus herbarum viridemque nitorem
Terra dedit circum colles.*

LUCRETIVS.

Tusschen de Geldersche heuvels en de Hollandsche duinen bestaat, zoowel in vorming als in uiterlijk, een groot verschil. De eersten zijn gevormd uit het gruis van de naaste gebergten, dat in een zeer lang verloopenen tijdvak, in den zoogenaamden ijstijd, door de werking van ijs en water op den bodem eener voormalige zee werd opeengestapeld, de laatsten bestaan evenzeer uit het fijn verbrokkeld gruis van gebergten, doch dat door de zee aangespoeld en door den wind verder landwaarts ingestoven is, eene werking die nog heden ten dage met dezelfde kracht als vroeger in ons land plaats heeft.

Van verre gezien vertoonen de Hollandsche duinen zich hooger dan zij zijn, doordat zij meer of min steil boven de vlakke weilanden oprijzen en, in hun zeer afwisselend gebogen omtrek, de lijnen van een ver afgelegen gebergte dikwijls treffend worden nagebootst. — De Geldersche heuvels daarentegen hebben meest uitgestrekte, zwak hellende glooijingen ¹, die allengs in het omliggende land overgaan en daardoor eene grootere eenvormigheid in het landschap brengen.

¹ De Redactie heeft de welwillendheid gehad, mij te vergunnen, tegen den voor het Album der Natuur aangenomen regel, de oude spelling voor mijn stuk te behouden, daar ik mij niet met de nieuwe kan vereenigen.

De Geldersche heuvelstreken komen min of meer overeen met die van een groot deel van Noordelijk en Midden-Europa; zij bestaan uit begroeide hoogten en glooiende bouwlanden; de Hollandsche duinstreek staat op zich zelf, en eene zoo sprekende tegenstelling van het onafzienbare heldergroene weiland met de grauwege zandheuvels vindt men zelden ergens terug. Het karakter der Geldersche heuvels is minder sprekend, maar, — ik zou zeggen, — ernstiger en eerwaardiger. — Hunne breedte, ver uitgestrekte en in elkander overgaande glooiingen zeggen ons dat zij veel ouder zijn dan de meer steile doch onstandvastige duinen. Hier staan wij op een wordenden, ginds op een reeds gevormden bodem. Hier is als 'tware de jeugd, — ginds de mannelijke leeftijd.

Ten zuiden van Lochem ligt een heuvelgroep, die geheel op zich zelve staat en niet met andere heuvels van Gelderland verbonden is. De verschillende gedeelten van die groep zijn onder bijzondere namen bekend. Het dichtst bij de stad ligt de Geeselberg, daarop volgt de Langenberg, en eindelijk de Kalenberg, die bij het dorp Barchem de zuidelijkste grens van de groep uitmaakt. — Sommige gedeelten van de groep zijn ook als Zwiepschenberg, Hassingberg en Duivelsberg bekend.

Talrijke voetpaden leiden ons op de heuvels, die meest met dennen beplant zijn en op wier schoonste punten sierlijke hutjes van boomstammen rust aanbieden. — In de laagte en langs de hellingen zijn de heuvels meest met eikenhout begroeid. De wijze, waarop hier de eik alle onbebouwde streken spoedig bekleedt, doet mij veronderstellen dat deze streken voorheen geheel met digte eikenwouden bedekt waren, die, in de laagste streken, door elzen, hulsten en ander geboomte waren afgewisseld. — De naam Lochem wordt door sommigen afgeleid van Lo-hem, de Woudplaats. Lo toch is in Overijssel en Gelderland, gelijk Loh in Duitschland, een zeer gewone uitgang van plaatsnamen, evenals “woude” en “hout” in Holland. — Zeker is het dat het oude Germaansche woord “Lohe” ook vuur en verbranding beteekende en in ons *lichtelaaie* en ook in *looijen* wordt teruggevonden; de werking van de looistof op de dierenhuiden is eenigermate met eene verbranding te vergelijken. Lochem is van ouds beroemd wegens zijn looijerijen, en zoo zien wij een innig verband tusschen het bedrijf der menschen en hunne woonstreek.

Daarom meen ik ook dat het woord *Lohe* niet voor alle bosschen, maar voor eikenbosschen bij voorkeur gebezigd werd, daar deze bosschen de onmisbare looistof leverden.

Wie op de Lochemsche heuvels zelve een groote verscheidenheid van planten zoekt, zal teleurgesteld worden. Niet op, maar rondom de heuvels ontwikkelt zich, door den invloed van het afstroomende water, de rijkste plantengroei, gelijk LUCRETIVS reeds uitmuntend heeft opgemerkt. De grond is hard, bijna overal vol grind, en door-kliefd met de geulen, die het afstroomende regenwater heeft achtergelaten. Heideplanten, rendiermos, bundgras, de groote brem (*Sarothamnus vulgaris*), en hier en daar de blaauwe bloempjes van de klokjes en het schaapskruid (*Jasione montana*) zijn bijna de eenige planten, die om en bij de talrijke dennen gevonden worden. Die dennen zijn er in den laatsten tijd meer en meer aangeplant; voorheen waren de heuvels kaal of voor een deel met eiken en berken begroeid. De beplanting met dennen is eerst in den laatsten tijd met kracht doorgezet en daardoor voorzeker een groote verbetering tot stand gebracht, niet alleen voor de heuvels zelve, maar ook voor de omliggende bouwlanden, daar begroeide hoogten een grootere gelijkmatigheid brengen in het vochtgehalte van dampkring en bodem.

Aan den voet der heuvels, in slooten, greppels en langs holle voetpaden, is de plantengroei weliger. De *Convallaria multiflora* met hare lange sierlijk gebogene stengels en hangende wit-groene bloemen, de groen-geel bloeiende gamander (*Teucrium Scorodonia*), de adelaarsvaren (*Pteris aquilina*) en de moeras-andoorn (*Stachys palustris*) met zijn lichtviolet bloemaren, groeijen hier onder de struiken. — Die lommerrijke paadjes en loofgangen hebben iets aanlokkends; doch men moet zich dikwijls door hoopen dorre bladen en overhangende takken heenwerken en zorgen dat men het hoofd niet stoot aan de zware wilgenstammen, die soms schilderachtig dwars over den weg hangen. — Aan de eene zijde ligt de begroeide helling des heuvels, aan de andere een wal, die de sloot of het pad van de bouwlanden scheidt. Overal zijn die walletjes bedekt met moszoden, waaronder een haarmos (*Polytrichum nanum*) met witbehaarde kopjes, de *Bartramia pomiformis* met ronde vruchtjes, en talrijke dekmossen (*Hypnum*). — De overhangende wilgenstammen zijn kort, maar zeer dik, schilderachtig, knoestig en gescheurd. Als grillige wangedrochten staan zij u in den weg, en breiden de armen naar u uit, terwijl hunne gezwollen koppen u zwijgend schijnen te vragen: Wat doet gij hier?

De wilg is in ons land een echt nationale boom, niet alleen omdat hij hier, vooral in de lage streken, zeer talrijk is, maar ook omdat

hij ons verhaalt, dat de oorsprong van zijn Nederlandschen naam zich in den nacht der eeuwen verliest. Ons "wilg" toch is van keltischen oorsprong en luidt in het gaelisch "*helygen*", waaraan ook het engelsch "*willow*" verwant is. Doch nog merkwaardiger is de verwantschap van deze woorden met het grieksch *helikè*, dat ook wilg beteekent. Ons woord wilg stamt dus uit den tijd toen de voorouders der Kelten en Grieken nog één volk uitmaakten.

Op de Lochemsche heuvels wordt veel grind gegraven, en overgroot is het aantal steensoorten, die in groote of kleine stukken langs en op de paden verstrooid liggen en door hare sierlijke kleuren den wandelaar uitlokken ze te verzamelen. — In Holland ziet men die steentjes slechts hier en daar op een grindweg en dan nog lang niet in zulk eene groote verscheidenheid. De gladde, bleekgeel gekleurde kiezelsteen en zijn het talrijkst. Wrijven wij in het donker twee zulke steenen tegen elkaar, dan zien wij een zonderling phosphoriek licht en ruiken een sterken phosphorgeur; soms zelfs is een witachtige damp rondom de gewreven steenen zichtbaar. Van waar dit verschijnsel? Hoe komt die lichtende stof in den dooden steen? Of is er niets dood in de natuur? De mineralogie en geologie moeten ons daarop antwoorden. Zij zijn niet minder aantrekkelijke wetenschappen dan de botanie; zij leeren ons, als 'tware door een verschillende taal, dezelfde gedachte, die ook het rijk der planten bezielt. Wie weet hoe menig leerzaam kind, bij het steentjes verzamelen op een grindheuvel, een indruk ontvangen kan, diep genoeg om het later te doen opwassen tot een beroemd geoloog.

Te vergeefs zoeken wij onder al die bonte steenen naar de van ouds bekende Lochemsche diamanten, stukjes zeer doorschijnend kwarts, waaruit men fraaije op bergkristal gelijkende steenen kan doen slijpen. Slechts nu en dan komen deze steenen bij het grindgraven voor den dag en zijn dus betrekkelijk zeldzaam, hoewel, naar men zegt, onder koning LODEWIJK, zekere burgemeester van Lochem een rok bezat, waarvan al de knopen Lochemsche diamanten waren.

Hier en daar ziet men diepe kuilen, leemgroeven, die echter te weinig schijnen op te leveren om steenbakkerijen te voorzien. Omstreeks het midden van de groep, aan de helling van den zoogenoemden Zwiep-schen berg ligt een vrij diepe en wijde kuil, half tussehen het geboomte verscholen, in de gansche buurt als de Witte-Wijvenkuil bekend en die eenmaal onzen dichter STARING de stof heeft gegeven tot een sprookje

uit den ouden tijd. Waarschijnlijk was ook deze kuil oudtijds een leemgroef, doch reeds verlaten in een tijd toen het volksbijgeloof nog in volle kracht was. Hoe dit zij, de kuil of liever het valleitje is nagenoeg geheel begroeid, en de steile wanden zijn met dennen en eiken bekleed. Niet ver van deze plaats vindt men nog in het dichtst van het eikenhout de overblijfsels van een zoogenaamden heksenkring, een soort van wolfsklauw (*Lycopodium Chamaecyparissus*) met regtopstaande cypres-achtige takjes en langgesteelde gele vruchtjes. Deze plant heeft een langen kruipenden wortel, die meestal een wijd uitgespreiden cirkel vormt, zoodat het schijnt alsof dit gewas in een kring gekweekt is. De oorzaak van deze groeiwijze is nog niet genoegzaam verklaard. Ook vele soorten van paddestoelen, vooral die van het geslacht *Agaricus*, groeijen in kringen, die eveneens als heksenkringen bij het volk bekend zijn. Voor deze is evenmin een op naauwkeurig onderzoek berustende verklaring van het verschijnsel gegeven: de ontkieming en ontwikkeling der kryptogamen is op verre na nog niet volledig onderzocht; eerst in den laatsten tijd is ontdekt dat zij in haren vroegsten toestand zekere ontwikkelingsperiodes doorloopen, waarvan later geen spoor meer overblijft. Wat wij de paddestoelen noemen, zijn eigenlijk niets anders dan de gesteelde vruchtjes van een onderaardsch gewas, dat als lange schimmelige draden zich onder de oppervlakte uitbreidt en waarin waarschijnlijk het bevruchtingsproces plaats heeft, waarvan de zoogenaemde paddestoelen de gevolgen zijn. Dit geeft echter omtrent de heksenkringen bij de *Lycopodiums* geene verklaring, daar deze planten hooger ontwikkeld zijn en wortels, stengels en bladen hebben.

Doch niet alleen van de kryptogamen, ook van de overige planten is onze gewone voorstelling zeer onvolkomen. Als wij een breedgetakten woudboom bewonderen, vergeten wij gewoonlijk dat wij maar eene helft zien en wel niet eens de belangrijkste helft. De andere helft, als wortel onder de aarde verborgen, vormt met de kroon eene tegenstelling en tevens een evenwigt. Gelijk de stam met tallooze takken en twijgjes in den dampkring, zoo dringt de wortel met zijne onnoemelijk vele vezeltjes in den bodem; gelijk de blaadjes in het zonlicht het voedsel voor de plant bereiden, zoo zuigt de wortel dat voedsel uit den bodem; gelijk het bovenaardsche gedeelte ademhaalt, zoo haalt ook de wortel adem; doch in beider werking is een groot verschil. De bladen nemen overdag koolzuur op en ademen zuurstof uit, de wortel ademt dag en nacht zuurstof in en koolzuur uit, evenals de dieren.

De wortel is de steun der plant en verzamelt voor haar het voedsel; in zijn levensverschijnselen doet hij ons aan het dierlijke leven denken; hij is niet minder belangrijk voor het leven der plant dan de stam en de bladen, en elke voorstelling die wij ons van een plant maken, zonder den wortel in aanmerking te nemen, is onvolkomen en onjuist. — "*Our life is twofold*" — ook de planten kunnen deze woorden van BYRON op zich toepassen.

Eenige jaren geleden waren op verschillende punten van de Lochemsche heuvels nog heksenkringen aanwezig; doch hoewel ik met zorg alle gedeelten heb onderzocht, mogt ik slechts het enkele reeds genoemde overblijfsel tusschen het eikenhakhout terugvinden; een overblijfsel, waarin men te naauwernood den heksenkring kon herkennen. Waarschijnlijk heeft de toenemende dennenaanplanting de heksenkringen verjaagd. Ook de heksen schijnen hier zelfs in de herinnering van het volk verdwenen; alleen de namen heksenkrans en wittewivenkuul leven nog. Maar ook die namen zeggen niets meer. De goden van Germanië zijn den weg gegaan van de goden van Griekenland, en zelfs de bittere beschimping, die zij van de christenen moesten verduren en waardoor het geloof aan heksen eigenlijk eerst is ontstaan, — is vergeten. — De menschen zijn zeer vooruitgegaan; of zij echter thans zooveel beter zijn dan vroeger, durf ik niet beslissen. De heidensche Germanen vochten veel en dronken veel bier, — en de christelijke....

Het landvolk in deze streken is eenvoudig en goedhartig, welligt minder ontwikkeld dan de Hollandsche landbouwers, en over het algemeen nog doordrongen van een geest van eerbied en gehoorzaamheid voor hunne landheeren. Over dit gedeelte van Gelderland ligt nog een middeneeuwsch waas, dat men in Holland te vergeefs zal zoeken. In Holland buitenplaatsen meestal van geringen omvang, hier kasteelen met groote rentegevende goederen, wier bezitters gewoonlijk zomer en winter op hunne goederen blijven, en in het bestuur daarvan een werkdadig aandeel nemen.

De aartsvaderlijke toon, die in Lochems omstreken over 't algemeen nog bij de landbouwende bevolking heerscht, maakt op den vreemden bezoeker een aangename indruk. Alle menschen en kinderen op den weg groeten u; gaat gij bij toeval denzelfden weg, dan maakt de boer alligt een praatje, waarin hij toont, in 't geheel niet dom of onbeschaafd te zijn. De beleefdheid gaat zelfs zoover, dat geen arbeider op een buitenplaats het huis zal voorbijgaan zonder te groeten, ook al

weet hij dat de bewoners afwezig zijn. Dit is wel een overblijfsel van de lijfeigenschap, doch dat het vrijheidlievend gemoed niet hindert, omdat het een vorm is, een symbool van eerbied voor de maatschappelijke orde, — en ook het vereenzelvigen van de persoon met zijne bezitting, wel beschouwd, nog zoo dom en slaafsch niet is als het wel schijnt.

In de nabuurschap der Hollandsche steden is de landman, schoon goedhartig, niet zoo beleefd, waarschijnlijk omdat hij aan het zien van “heerschappen” te zeer gewend is, en er onder het heerschappelijk uiterlijk maar al te veel karakters huizen, die hem alle beleefdheid doen vergaan.

Niet ver van de Lochemsche heuvels slingert de Berkel met tallooze kronkelingen door de vlakte, een riviertje dat aan tweemaal de breedte eener gewone sloot, een aanzienlijke lengte en sterke strooming paart. Zijn nabijheid is steeds door veenplassen en moerassen gekenmerkt. Wilde bosschen vindt men hier niet; behalve op de heidevelden draagt de bodem het kenmerk van eeuwenlangen invloed des menschen.

Op de bouwlanden vond ik weinig korenbloemen (bij Lochem tremzen) en klaprozen, doch zooveel te meer de kleine hardbloem (*Scleranthus perennis*), een plantje dat somtijds als een digte zode den grond onder de rogge bekleedt, en de gele hennepnetel (hier dauwnetel) (*Galopsis ochroleuca*). De bleeke duizendknoop (*Polygonum lapathifolium*), hier reek genoemd, met zijn witachtige bloemaren is mede niet zeldzaam, en het hanepootgras (*Panicum Crus galli*), hier vogelvoet genoemd, steekt menigvuldig zijn gevingerde aren uit de boekweit op.

Evenals het Haagsche Bosch en de Haarlemmerhout, zijn de bosschen in den omtrek van Lochem aangeplant en meestal kunstmatig aangelegd, maar evenals in genoemde bosschen, kan men hier, te midden van dien aanleg, de werking der oorspronkelijke natuur herkennen. Een der meest algemeene en kenmerkende planten van al de Lochemsche bosschen, tot zelfs op de hellingen der heuvels, is het zwarte wolkruid (*Verbascum nigrum*) met breede bladen en groote heldergele bloemen in lange aren. Een der kenmerken van deze plant zijn de fraaije violette franje-achtige vezeltjes, waarmede de meeldraadjes bezet zijn. Zij is kleiner en minder wollig dan hare zuster, het gewone wolkruid (*V. thapsiforme*), dat ik hier weinig vond. In Kennemerland daarentegen komt deze laatste soort voornamelijk voor, de eerste niet. Onder de schaduwrijke elzen van de bosschen achter het huis de Cloese, ziet

men overal hulsten en jeneverstruiken, die zich daar uit zichzelf vermenigvuldigen. Aan de randen der slooten groeit in groote menigte de wegedoorn (*Rhamnus Frangula*) met zijn kleine, vrolijk bont gekleurde vruchtjes, onze welbekende elfrank (hier waterholt) en witte winde (in Gelderland draai), het *Thalictrum flavum* met zijn lichtgele bloemkwastjes en een blaauwe aster (*Aster Novi Belgii*), die tot de uit Amerika hier genaturaliseerde planten behoort. Op de vochtigste plaatsen ziet men overal een sierlijke hooge biesachtige plant met hooge stengels, lange, breede, scherp en fijn gezaagde bladen en breede uitgespreide bloemtrossen. Dit is de galigaan (*Cladium Mariscus*), die naauw aan de groote biezen is verwant en in de Hollandsche bosschen niet gevonden wordt, en die ik in de duinen slechts in enkele vochtige afgelegene pannen aantrof. Den naam galigaan of liever wilde galigaan heeft deze plant zeker omstreeks drie eeuwen geleden ontvangen, toen de wortel wel eens als geneesmiddel gebezigd werd ter vervanging van den echten galigaan of Galanga-wortel uit Oost-Indië. De galigaan heeft met zijn breed gebogen, sierlijk overhangende bladen en groote bruine bloemtrossen een edelen vorm en mag hier wel de koning der biezen genoemd worden.

Nevens den galigaan en niet minder talrijk ziet men in deze bosschen een schralen vorm van de *Poa nemoralis*. Zijn bladen zijn breed, lintvormig, de bloemen zijn onvruchtbaar en staan in schrale aartjes. De plant gelijkt veel op de wilde gierst, die zoo talrijk is in het Haagsche Bosch, doch deze, met hare lange, bogtig overhangende pluimen, is sierlijker. Beiden zijn boschgrassen en dragen het gewone kenmerk van de planten, die onder de schaduw van andere gewassen zijn opgegroeid. Schraal en smachtend gelijken ze de idealistische karakters onder de menschen.

De wegedoorn met zijn groene, daarna roode en eindelijk zwarte besjes is hier zeer talrijk; deze plant behoort meer in de oostelijke, diluviale streken van ons land te huis dan op de westelijke aangeslibde gronden. Zelfs op de duinen is zij zeldzaam. Alleen onder Castricum, Heemskerk en bij Velsen vond ik ze hier en daar in de duinvlakten. Deze heester is om de heilzame werking van zijn bast nog heden in de geneeskunde gewaardeerd. In sommige streken van Drenthe heet hij Sporkenhout: van waar die naam? — Met den oorsprong diens naams is een merkwaardig, hoewel nog duister gedeelte onzer oude geschiedenis verbonden. Het Sporkelfeest was een der hoofdfeesten van onze voor-christelijke voorvaderen. Het werd gevierd in het voorjaar, in de

maand Februarij, die daarom nog Sprokkelmaand (oudtijds Sporkelmaand, nog ouder Sporkelle) heet. Het werd hoogstwaarschijnlijk met het aansteken van groote vuren gevierd, waartoe hout van heinde en ver verzameld werd. Overal waar de wegedoorn veel voorkwam, was dus het ontstaan van den naam Sporkenhout natuurlijk. Een andere herinnering aan dit feest geeft ons nog het Engelsche "*sparkle*", hetwelk zoo eigenaardig het licht van een knetterend takkebosvuur voorstelt. Welk een innig gevoel voor de natuur moeten zij gehad hebben, die het eerst hare verschijnselen in woorden weergaven? — Het eerst? — Is er dan een tijd geweest dat de menschen niet spraken, en de taal even als later het schrift eerst het geheimzinnig voorregt geweest der meer begaafden, een voorregt waardoor zij de anderen gemakkelijk konden beheerschen? De natuur heeft zeker op die vraag een antwoord gereed, maar onze organen zijn nog niet fijn genoeg om dat antwoord te verstaan. Zeer vroeg in het voorjaar bloeit hier en daar in de bosschen een groote gele trompetachtige bloem. Zij heet tijdeloos of wilde narcis, doch werd oudtijds ook Sporkelbloem en Sporkelle genoemd. Zij schijnt vroeger in de Nederlandsche bosschen algemeen te zijn geweest. Ongetwijfeld vierden onze voorvaderen met het Sporkelfeest den terugkeer van het gunstige jaargetijde, en werden de sporkelvuren gebrand ter eere van dat geweldige, alles doordringende vuur, dat men als het levenwekkend beginsel der wereld in de zon en alle lichtende verschijnselen vereerde. De friesche naam "*Selle*" voor de maand Februarij toont verwantschap tot het angelsaksisch "*sellan*" offeren en wijst dus ook op een overoud godsdienstig feest. Het latijn "*Spurcalia*" is, volgens GRIMM, in de middeleeuwen uit het germaansche woord gevormd. De arme kinderen weten niet, als zij voor moeders soberen haard gaan sprokkelen, wat een rijkdom van beelden uit het verre voorleden dat eene woord kan oproepen.

Wij wandelen door een eikenbosch, waarin talrijke hooge adelaarsvarens (*Pteris aquilina*) de plaats van onderhout vervullen. Hunne wortelstokken kruipen ver door den grond; hunne dikwijls manshooge stengels rijzen sierlijk omhoog, en de zeer breede, fijn verdeelde bladen omringen de stammen der eiken met een betooverend zachtgroen waas. Hier is een park der natuur, want de menschen hebben deze varens hier niet geplant, een park, voor mij honderdmaal schooner dan de evenwijdige, geharkte en door regelmatig evenver van elkaar geplante boomen omzoomde lanen, waarin onze stedelingen zich verlustigen.

Wanneer de mensch een bosch laat zooals het is en slechts het hoogst noodige opruimt, dan kan het door den tijd werkelijk eenigzins het gemis aan ware natuur vergoeden.

Maar wij zijn op de Cloese, wier begaafde en verlichte eigenaar gevoel heeft voor de natuur en zich wel wachten zal de adelaarsvarens (dat ontuig in het oog der hakbazen) uit te roeijen. De adelaarsvaren is de grootste onzer inlandsche varens en heeft zelfs een tropisch aanzien. Op de Canarische eilanden is hij zeer overvloedig en wordt uit de wortels of liever uit de benedenste gedeelten der stengels een soort van meel bereid, waaruit men brood bakt. De naam adelaarsvaren is ontstaan doordat in vroeger eeuwen een sterke Duitsch-keizerlijke verbeelding in de doorsnede der stengels den dubbelen adelaar meende te zien. — Een roofvogel — het beeld der bloeddorstige tirannie, helaas nog in onzen tijd in volle kracht. Het is of de mensch, in weerwil der historie, nog altijd een verblinde voorliefde koestert voor groote wereldrijken. Hij heeft eenmaal de Romeinsche en Fransche adelaars aanbeden, hij aanbidt thans den Duitschen, die voorzeker, even als de vroegere, den weg van alle adelaars gaan zal. — Het is of de mensch in de voorwerpen der natuur steeds zijn eigene ellende wil aanschouwen. — Wat mij betreft, ik hoop dat eenmaal de adelaarsvaren de graven der laatste wereldtirannen zal overschaduwen.

Een ander, niet zoo hoog, doch niet minder schoon varen is het zoogenoemde varenwifke (*Asplenium Filix femina*), dat hier in groote hoeveelheid langs de slooten groeit. Het is kennelijk aan zijn breed, dofgroen loof en zeer fijne scherp geteekende insnijdingen, waardoor men het van den groveren en ook hooger groeienden, minder sierlijken mannetjes- of bosch-varen (*Polystichum Filix mas*) goed kan onderscheiden. In de meeste slooten groeijen deze varens aan den meest beschaduwden en minst door mensch of dier betreden kant; zoo zijn hier slooten, aan de eene zijde onder kreupelhout digt met varens bekleed, aan de andere langs den beganen weg zonder een enkel exemplaar.

Deze lage, vochtige bosschen worden hier en daar door zandige heuveltjes afgewisseld, wier plantengroei een vriendelijker, lagchender aanzien heeft. Hier groeijen tusschen de dennen de struik- en dopheide, de groote blaauwe duivelsbeet (*Succisa pratensis*), het blaauwe klokje, de tijm en talrijke boschbramen. Hoe geheel anders is hier de plantengroei dan die der Kennemer binnenduinen, waarop deze hoogten zoo veel gelijken! Daar ontbreken de heide en de klokjes, terwijl

wij hier daarentegen te vergeefs de gele *Oenothera*, de donkerblauwe slangenkop (*Echium vulgare*) en de vuurroode *Popaver dubium* zoeken, die de Heemsteder en Bennebroeker duinen versieren. — De plantengroei der veenachtige waterplassen hier is rijker dan die in Haarlems omstreken. Behalve de planten, die daar in de slooten en plassen gevonden worden, groeijen hier nog het waterdrieblad (*Menyanthes trifoliata*) kennelijk aan zijn breede, sappige, drietallige bladen en witachtige behaarde bloemen, het *Comarum* (bij Lochem wilgenblad), met dof-roode bloemen en de *Scirpus fluitans*, een biesachtig plantje, welks bladbundeltjes aan lange uitloopers in het water drijven. Deze zijn in geheel Kennemerland zeer zeldzaam, de beide laatsten door mij in het geheel niet gevonden.

Meer overeenkomst met een Hollandsch moeras vond ik in een der moerassen, die niet ver van de genoemde zandhoogten, tusschen het geboomte verscholen liggen, en dat, naar ik meen, het Ramgoor genoemd wordt. — Dit moeras was met rechte slooten doorsneden en de daaruit gekomen grond tot dijkjes opgehoogd, die met een rijk bloemenkleed waren bedekt. Het violet van de partyke (*Lythrum Salicaria*), in Gelderland IJzerhard genoemd, was de grondtoon, met allerlei tinten van geel en wit doormengd. — De *Veronica scutellata* met hare hartvormige vruchtjes en het moeras-kruiskruid (*Senecio paludosus*) met hooge stengels, lange scherpgetande bladen en gele bloemhoofdjes, vond ik in de Hollandsche duinplassen nimmer. Daarentegen groeijen de watermunt (*Mentha aquatica*), bij Lochem polei of plei genoemd, het boelkenskruid (*Eupatorium cannabinum*), de gele lisch of pinksterbloem (*Iris Pseudacorus*), de moeras-spiraea, het vergeet-mij-nietje zoo wel hier als daar in groote menigte. — Niet ver van dit moeras, vond ik een sloot, ter wederzijde door hooge struiken overschaduwde en wier oppervlakte letterlijk bedekt was met het sierlijke blaaskruid (*Utricularia vulgaris*), met zijn talrijke in het water uitgespreide blaasdragende vezeltjes en hooge, fraai geel bloeiende stengels. Deze plant is alleen aan het oostelijk gedeelte des lands eigen en groeit liefst op de eenzaamste plaatsen.

Meer naar Borkulo wordt het bosch schraler, en voorbij het oude en vervallen kasteel de Nettelhorst beginnen groote heidevlakten, die ter wederzijde van den weg dicht met gagel bezet zijn. De gagel (*Myrica Gale*), hier veelal post en porsse genoemd, is gewoonlijk als onkruid veracht, en toch ken ik in ons land weinig struiken, die zulk een

aangenaam voorkomen hebben. — Zijn blaadjes zijn lederachtig, mirt-achtig en aromatisch riekend, zijn bloemen, in hoopjes bijeengeplaatst klein en groenachtig.

De gageel is in het oosten onzes lands op de diluviale gronden algemeen, in de lagere westelijke streken groeit zij zeer weinig, alleen op enkele plaatsen aan den duinkant, zooals bij Bergen en op het eiland Terschelling.

Met den gageel groeijen hier in groot aantal de wolverlei (*Arnica montana*) met hare goudsbloemachtige bloemen en de guldenroede (*Solidago Virgaurea*) met lange, fraai gele bloemtrossen. — De wolverlei heet ook valkruid, woudkruid, heilige vrouwenkruid; de guldenroede ook heidensch wormkruid. De duistere namen woudkruid en valkruid wijzen op den voorchristelijken tijd, toen deze planten zeker in hooge achting stonden; wolverlei is zeker van oostelijken oorsprong: in het zuid-duitsch beteekent wölferl, wölfeli wolfstand, hetgeen welligt ziet op den vorm der vruchtjes; doch evenmin als van gageel en post, is de oorsprong dezer woorden volkomen zeker. — Als eenmaal aan de wezenlijk belangrijke studie van de ontwikkeling der Nederlandsche taal meerdere krachten zullen gewijd worden, kunnen wij merkwaardige uitkomsten verwachten. De Nederlandsche taal is welligt van al de Germaansche talen het zuiverst gebleven, en hare eerste vorming uit de Oud-Germaansche talen moet een der aanlokkendste onderwerpen voor den taalgeleerde zijn.

Borkulo heeft een Duitsche tint; men vindt er in sommige naauwe straten nog zeer oude huizen met de overhangende, veel uit houtwerk bestaande gevels, die weinige uren oostwaarts in de vuile, maar schilderachtige Duitsche dorpjes algemeen worden. — Ik zeg "vuil", want wie ooit over de Hollandsche grenzen Duitschland binnentreedt, is niet getroffen over de vuilheid, de armoede, de verwelooze huizen, de kale grootheid en afzigtelijke bedelarij, die men daar aantreft? — Duitschland, vooral het platteland, heeft steeds een ongunstigen indruk op mij gemaakt, wat de huizen, de bewoners en de beschaving betreft, doch ook Frankrijks en Englands fabrieksdistricten niet minder. Nergens vond ik zooveel welvaart op het platteland en zelfs in de steden zooveel algemeene ontwikkeling bij de burgers als in ons land. Ginds zijn meer schreeuwend tegenstellingen tusschen te veel en te weinig, die men hier, dank zij onzen nationalen geest, niet aantreft.

Hier in den achterhoek van Gelderland begint de bodem de sporen

van oudere vormingen te vertoonen; de diluviale grond wordt hier en daar afgewisseld door tertiaire leemlagen, die voornamelijk bij Winterswijk het meest gevonden zijn. — Met die wijziging in den bodem gaat ook eene wijziging in den plantengroei gepaard; wij vinden hier planten, die westelijker, zelfs op de diluviale gronden niet worden gevonden. — Deze wijziging moet echter minder aan de chemische eigenschappen der verschillende bodems worden toegeschreven dan aan hunne meerdere of mindere vastheid, poreusheid en vochtgehalte.

Een der meest kenmerkende van deze planten is de rijsbes of waterbes (*Vaccinium uliginosum*), die in ons land alleen in den Gelderschen Achterhoek gevonden is. Deze gelijkt eenigzins op de boschbes (*V. Myrtillus*), doch zij groeit veel hooger, soms tot 2—3 voet; hare takjes zijn houtiger, hare blaadjes donkergroen, van achter zeegroen en fijn geaderd, hare bloemen zijn talrijker en staan in trosjes bijeen, en hare vruchten zijn grooter en flauwer van smaak dan die der boschbes. Zij groeit op het geheele noordelijke halfrond, zoo wel in Europa, Azië als in Amerika, het meest in de noordelijke gewesten tot bij de Poolzeeën. Langs de Beringsstraat en op IJsland is zij zeer algemeen; in de zuidelijke streken groeit zij alleen in de veenmoerassen der hooge gebergten; op het zuidelijk halfrond is zij tot nog toe niet gevonden. Zij is een klassieke en eerwaardige plant, want hare voorouders, die in het tertiaire tijdperk groeiden en wier versteende overblijfsels in onze museums worden bewaard, verschilden weinig of niet van haar. Voor ons land is zij kenmerkend voor den overgang van de diluviale tot oudere gronden, gelijk de gewone boschbes als 't ware den overgang van het alluvium tot het diluvium kenmerkt. Zoo zal men in de rijke flora van Haarlem te vergeefs een boschbes, veel minder een rijsbes zoeken.

Het zeldzame springkruid, kruidje-roer-mij-niet of de gele balsamine (*Impatiens Noli tangere*) groeit in een lage vochtige streek nabij Borkulo, en bewijst dat hier oudtijds uitgestrekte bosschen gevonden werden, want zij is eene boschplant, die in opene streken spoedig te gronde zal gaan. — Kunnen de namen Berkel en Borkulo niet afgeleid zijn van de groote hoeveelheden eikenschors (borke), die in overouden tijd en nog heden voortdurend langs dit riviertje, vooral naar de looijerijen van Lochem vervoerd wordt?

Gaan wij van Borkulo meer naar het noord-westen, dan komen wij bij Ruurlo op een terrein, dat ons de bosschen van Beekhuizen

en Rozendaal bij Arnhem herinnert. Digt bij het kasteel ligt een oud en digt begroeid bosch, waarin onder hooge beuken, eiken, sparren en eschdoorns de oude voorvaderlijke hulst in groote menigte in het wild is opgeslagen; nevens hem groeijen de wegedoorn, de lijsterbes, de jeneverbes, de vogelkers, vooral ook de els en de hondsroos, en op het donzige mos zien wij overal de fraaije witte klaverzuring (*Oxalis acetosella*), in de Arnheemsche bosschen zoo wel bekend, doch die in de Lochemsche omstreken zeldzaam is. Dit bosch is niet uitgestrekt en ook niet geheel oorspronkelijk te noemen, want ik vond er ook uitheemsche sierheesters, — maar het is een heerlijk bosch — omdat de mensch daarin niet of zeer weinig zijn vernielenden invloed doet gelden. De paden zijn groen bemost, veel aantrekkelender dan geharkte lanen, de boomen staan niet in regelmatige reeksen en geestverstompende evenwijdigheid. Hier is de natuur niet door den mensch geplaagd en heeft hem dankbaar beloond.

Van Ruurlo naar de Lochemsche heuvels leidt een lange regte weg tusschen eenzame, hier en daar met dennen beplante heidevelden. Zulk een weg bevredigt ons evenmin als de regte straatwegen in de Noord-Hollandsche polders; — daar evenwel heeft men het bezwaar van vele woningen te moeten voorbijgaan en nu en dan door nijldige boerenhonden aangevallen te worden.

Ontmoetingen met honden heb ik steeds beschouwd als een der grootste onaangenaamheden aan het botaniseren verbonden; — en ik begrijp niet hoe velen zich dit bezwaar niet zeer aantrekken. Bedenkt men wel genoeg, dat de beet van den kleinsten, ook niet dollen hond, hoogst gevaarlijk is, dat de hydrophobie de jammerlijkste, ontzettendste ziekte is, die er op aarde bestaat, — en is het dan niet onverdragelijk, te moeten dulden dat de boeren zonder noodzaak, hunne meest zeer nijldige honden over hun erf en langs den weg over dag laten losloopen, om den rustigen voorbijganger te kwellen? Vooral in Noord-Holland is dit ongerief zeer groot, en de boeren zijn nog ironisch genoeg om op hunne hekken te zetten: “wacht u voor den hond”. Maar hoe zich te wachten als de hond buiten het hek loopt, of als men op de boerderij wezen moet?

Men beweeze niet dat de hond noodig is voor onze veiligheid. Dit zou eene beleediging zijn van de regering, wier *voornaamste* roeping het is voor onze veiligheid te zorgen, en wie wij daarvoor gaarne onze geldelijke bijdragen in den vorm van belasting afstaan. Eerst als de rege-

ring die roeping niet begrijpt en het zwaard der gerechtigheid, dat wij haar toevertrouwd, onzinnig wegwerpt, eerst dan zijn voor ons honden en revolvers noodig.

In de omstreken van Lochem wordt de zeer doelmatige en regtvaardige hondenbelasting toegepast, en bestaat een uitmuntend toezigt op kwaadaardige loslopende honden, en in dit opzicht toont men hier meer ontwikkeld en beschaafd te zijn dan in Noord-Holland.

Zonderling, dat alle landbouw-tijdschriften steeds overvloeijen van middelen tegen den beet van dulle honden, (evenals de nijverheidstijdschriften van middelen tegen den ketelsteen), — doch het beste voorbehoedmiddel, hondenbelasting en hondenpolitie, vindt hier te lande nog te weinig verdedigers.

Doch zoolang er menschen zijn, zoolang zal hun evenbeeld, de hond door hen geliefd blijven. — Treffend toch is beider overeenkomst. — Keffen, aanvallen, niemand met vrede laten — en tevens slaafachtig kruipen en zich diep vernederen voor den handigen tiran; — ziedaar het karakter van den hond en helaas! van een niet gering gedeelte der menschen.

Die lange eentonige weg bragt ons op een onaangenaam onderwerp. Gelukkig dat wij eindelijk den hoogen uithoek van de Lochemsche heuvelgroep bereikt hebben en ons op den Kalenberg verheugen in vergezigten, niet minder prachtig dan die van meer bezochte streken van Gelderland. Wij overzien den wijden halven cirkel, dien wij van Lochem uit hebben doorloopen en rigten onze schreden thans westwaarts, waar in het verre geboomte de overoude en beroemde Wiltenborch verscholen ligt.

Aan den westelijken voet der heuvels ligt de Dollenhoed, van oudsher een beroemde herberg, wier naam afkomstig is van de daar vroeger veelal gevierde bruiloftsfeesten. De boeren droegen bij die feesten, evenals hunne collega's in Frankrijk, hoeden met tallooze linten opgesierd, waarmede zij bij de bruiloftsgasten rondgingen om die ter feest uit te noodigen. Dit feest werd eenigen tijd na het huwelijk gevierd met krentebrood, stokvisch en rijstenbrij. Ieder gast bragt dan gewoonlijk een vork, een lepel, een kopje en een brood mede.

Een ander oud gebruik in deze streken draagt de ontzettende benaming van "mestmaal." De boeren namelijk leveren aan de dorps-autoriteiten, dominé's, onderwijzers en particulieren, den mest voor hunne moes- en bloemtuinen voor niet, doch worden daarvoor eenmaal 's jaars

met hunne vrouwen op een maaltijd genoodigd, die "het mestmaal" genoemd wordt.

Ten westen van den Dollenhoed loopt een breede, ongelijke, schilderachtige weg, nu eens tusschen dennen- en eikenbosschen, dan weder door lage veenachtige heidevelden. Die weg is rijk aan bloeiende planten. Ik vond daar het sierlijke wintergroen (*Pyrola rotundifolia*) en de *Par-nassia palustris* der Hollandsche duinen terug, ook eenige orchideeën, hier koekoeksbloemen genoemd (*Orchis latifolia*, *Platanthera bifolia*, *Epipactis palustris*), groeiden in de greppels langs den weg, maar vooral boeide mij het heivet (*Pinguicula vulgaris*) met zijn lichtgroene, rosetachtige, vettige blaadjes en langgesteelde donkerblauwe Lobelia-achtige bloemen. Deze plant is hier in de vochtige weilanden niet zeldzaam, doch komt in het westelijk gedeelte onzes lands niet voor; ook zij kan voor Nederland met regt onder de planten met diluviaal-type worden gerangschikt, evenals de boschbes, het klokje, de heideplant en de gagel.

De lage heidevelden langs den weg hielden ons uren lang bezig. Daar groeijen onze oude vriendin, de donkerblauwe klokjesgentiaan (*Gentiana Pneumonanthe*), de sierlijke zonnedauw (*Drosera*), de moeras-wolfsklauw (*Lycopodium inundatum*), het haarmos (*Polytrichum*) met zijn zachte geelharige spitse vruchtkopjes of huikjes, een der grootste en sierlijkste van onze bladmossen, het kartelblad (*Pedicularis palustris* en *P. sylvatica*) met zijne groote rooskleurige bloemen en fijn ingesneden blaadjes, het kleine, sierlijk vertakte duizendgraan (*Radiola linoïdes*), een waar miniatuurplantje, de kleine stekende brem of heukeldoorn (*Genista anglica*) en de *Hydrocotyle vulgaris* met hare glimmende, ronde, schildvormige blaadjes. De tormentil (*Potentilla Tormentilla*) met hare handvormige blaadjes en kleine gele bloemen is hier ook niet zeldzaam; de wolfs-poot (*Lycopus europaeus*) met kleine witte bloempjes in de bladhoeken vond ik hier en in de geheele streek veel algemeener dan in Kennemerland. Het valkruid (*Arnica montana*) staat op sommige plaatsen van dit veen in groot aantal, doch had tijdens mijn bezoek (Augustus) reeds uitgebloeid. Van de heesters waren het talrijkst de wegedoorn en de kruipwilg (*Salix repens*); deze laatste heeft hier smaller, spitsier, minder behaarde blaadjes dan de kruipwilg der duinen; ook zijne houding is slanker, en zijne takken zijn langer en dunner dan de eerstgenoemde, zoodat LINNAEUS er twee soorten van maakte, de *Salix repens* en *S. arenaria*. Tegenwoordig echter neemt men algemeen drie verscheidenheden van den kruipwilg aan: die met elliptische, ter weder-

zijde zacht behaarde blaadjes groeit op de duinen, die met eironde, slechts van onder behaarde bladen op de heiden en ook op de duinen, en die met smallere spitse bladen alleen op en bij de heiden.

Voorbij dit veen, waarin groote waterplassen stonden, wordt de weg hoe langer hoe eenzamer; geen woning, — zelden een boer of een schilderachtige troep koeijen, die meestal door een vrouw of meisje stal- of veldwaarts geleid worden. Verreweg de meeste koeijen zijn hier roodbont, naar men zegt, omdat de huiden van roodbonte koeijen voor de looijers meer waarde hebben.

Langs onzen weg groeit het witte walstroo (*Galium Mollugo*); het gele walstroo (*G. verum*) dat in de duinen zoo talrijk is, vond ik in deze streken zelden; verder de rijnvaren of het wormkruid (*Tanacetum vulgare*), de getropte zuring (*Rumex conglomeratus*), de ruige weegbree (*Plantago media*), welke laatste drie planten gewoonlijk in de nabijheid van rivieren gevonden worden. Het bleekgeel roerkruid (*Gnaphalium luteo-album*) met zijn zilverwitte stengels en bladen en gele immortelle-achtige bloemen, het hondsviooltje (*Viola canina*), de steenbreek (*Pimpinella Saxifraga*), een schermplant met breede rondachtige vinblaadjes en de gewone alsem (*Artemisia vulgaris*) zijn bekenden uit de duinstreek; de geoorde wilg (*Salix aurita*) echter, met zijn kleine wig-vormige zeer gerimpelde blaadjes, is hier veel algemeener, terwijl wij hier weder zeldzamer popels zien, die in het duin zoo talrijk zijn.

Allengs wordt de streek boschrijker, schilderachtiger en tevens minder eenzaam. Terzijde van den weg liggen een paar boerenwoningen; wij slaan een grazig voetpad aan onze linkerhand in en zien weldra den Wildenborch met zijn gekanteelde tinnen voor ons. Die ronde middelste toren was, zegt men, vroeger de slotpoort; van het eigenlijke kasteel, dat verder in het bosch lag, is niets meer overgebleven. — De voormalige slotpoort, thans tot buitenverblijf ingerigt en van breede vleugels voorzien, is tusschen het sombere geboomte, nog indrukwekkend genoeg. Hier, op het voormalig gebied der roofridders, zweefde eenmaal onze dichter STARRING in den geheimzinnigen voortijd der Scandinaviërs; hier bezielde hem dat oorspronkelijke vuur, waardoor zijn gedichten zoo iets schokkend-geestigs hebben: — als 't ware het Noord-sche onafhankelijkheidsgevoel in strijd met de vastgestelde kunstwetten. Geheel anders was het genie van den dichter, die een ander landhuis, het Manpad, heeft beroemd gemaakt. VAN LENNEP was meester van de kunst en tevens gehoorzaam aan de kunst; hem bezielde het klassieke

model: — de geest van het Zuiden; STARING was de zoon van het Noorden; de een zacht en zoetvloeiend als de fontein van het nimfenwoud, de andere schokkend, voortschietend als de Noorweegsche bergstroom.

De eeuw der dichters is voorbij. Noch STARING, noch VAN LENNEP, noch zelfs magtiger genieën worden meer gehoord. Eenzaam aan den weg treurde een distel met witte bloemen, en ik dacht aan OSSIAN:

Daar staat op de rotsen de distel
 En schudt den baard in den wind.
 Moede laat hij zijn hoofd zinken; —
 Waarom wekt gij mij, lenteluchtjes?
 Zoo schijnt de bloem te vragen.
 Haast komt de tijd van verwelken,
 Na den storm, die de bladen verstroot.
 Morgen zal de wandelaar komen,
 Die mij in mijn heerlijkheid zag
 — zal komen.
 Zoeken zal hij mij in het veld,
 Maar vinden zal hij mij niet!

Heeft soms de keltische bard het lot der poëzie voorspeld? Heeft de koude adem der wetenschap die lentebloem der menschheid voor altijd vernield? Het schijnt zoo... Maar toch, — het schijnt mij ook dat uit de wetenschap — de ware wetenschap — zich ten laatste een nieuwe poëzie zal ontwikkelen, rijker en edeler dan die welke met de goden van Griekenland en de helden van Scandinavië is heengegaan, doch eene poëzie, slechts weggelegd voor hem, die de wetenschap om haar zelfs wil beoefend heeft, en die haar niet heeft ondergeschikt gemaakt aan nietige, kleingeestige bedoelingen. Ik ben overtuigd dat de mensch reeds veel meer zou weten dan thans, als hij die meerdere wetenschap slechts waardig was.

Digt bij den Wildenborch ligt een bosch, dat, hoewel niet uitgestrekt, door oorspronkelijke woestheid alle bosschen in deze streken overtreft, — een bosch, waarin 's menschen hand nagenoeg niet zichtbaar was. Tusschen rozen en kamperfoelie door drong ik daar binnen en verlustigde mij in een droom van het verleden, toen ons land overal met zulke bosschen was bedekt. — Dikke eikenstammen staan scheef en schots door elkaar, afgewisseld door slanke lijsterbessen, grillige raltelpopels en zilverwitte berken. De wegedoorn en de jeneverstruik vormen overal het onderhout; zware stompen en omgevallen stammen

maken het gaan moeilijk. De bodem is met een dicht en hoog kleed van planten bedekt; de gewone boschbes, het nederige tweebladig dal-kruid met zijn roode bessen, het St. Janskruid (hier Jaag-den-duivel, *Hypericum perforatum*), de bogtig overhangende *Convallaria multiflora*, en daar tusschen de digte zoden van het driehoekig dekmos (*Hypnum triquetrum*), een der schoonste mossen onzer wilde streken. Hier groeijen ook de vossebessen, hier krootbessen (*Vaccinium Vitis-idaea*) met hare glimmende harde blaadjes, rooskleurige bloemen en vuurroode vruchten, en talrijke varens (*Asplenium Filix femina*.) De kamperfoelie slingert door alle struiken en vertoont hier en daar hare muskaatachtig riekende bloemen en donkerroode bessen. Hier heet zij wierwinde, een naam, veel eigenaardiger dan het zonderlinge "kamperfoelie" — nog zonderlinger — omdat in het verduitschte *Caprifolium* iets ondeugends ligt. De Kampenaars mogen echter gerust zijn; zij zijn volkomen onschuldig; en om hen van een onverdienden blaam te zuiveren, zou ik wel wenschen, voortaan het echt-vaderlandsche wierwinde te bezigen. De wierwinde is in ons land zeer algemeen op alle woeste plaatsen, die niet al te laag gelegen zijn. Overal waar slechts een sprankje vrije natuur is overgelaten, heeft men kans haar aan te treffen; zelfs in den sedert weinige jaren zwaar geteisterden Haarlemmerhout heeft zij hare hakkende en schoffelende vervolgers moedig getrotseerd; schoon zij daar zelden bloeit. Minder gelukkig zijn daar de braambezen geweest; nog onlangs zijn eenige prachtige exemplaren van een zeldzamen *Rubus*, bij de verandering van den hertenkamp, geheel uitgeroeid.

Maar genoeg van den Hout; gelukkig dat men bij den Wildenborch een stukje wilde natuur heeft overgelaten voor hem, die belang stelt te weten, hoe ons land er vroeger heeft uitgezien, en hoe de Natuur hare parken aanlegt.

Helder maar stekend viel het zonlicht door het geboomte en bragt op stammen en bladen en op den grond die oneindig afwisselende mengeling van tinten, die men in kunstmatig plantsoen te vergeefs zoeken zal. De zon stak, omdat zij streed tegen een zware bui, die uit het noordwesten kwam opzetten en ten laatste overwon, doch slechts kort duurde. Een onweder in een eenzaam bosch heeft iets plegtigs: vuil grauwe, vezelachtig-rookachtige majestueuze wolken woelen rusteloos in alle rigtingen door elkaar; de struiken staan doodstil en het gebladerte is als met een vreemd mat floers bedekt; — de vogels vliegen in kleine troepjes bliksemsnel huiswaarts; hazen en konijnen komen

uit de struiken te voorschijn en schijnen minder schuw dan anders. — Men ziet den bliksem meest met vele stralen gelijk naar beneden vallen en de donder heeft een metaalachtigen klank. Alles is grootsch en verheven, en wekt eer bewondering dan vrees. Hoe geheel anders is de indruk van den veel langduriger en veel afgrijselijker orkaan! Een pinksterstorm wensch ik in het bosch niet te trotseeren; ook hij is majestueus, maar van minder edel gehalte. Daarom zag de Indiër in den donder den hoogsten God, INDRA-zelf, in de stormen slechts zijne knechten, de Maroets, die voor hem uitvlogen.

Ten oosten van Lochem, onder Markelo, even over de Overijsselsche grenzen, ziet men een aanmerkelijk verschil in den bodem; hier bevat die veel meer leem, ja, naar men mij verzekerde, bestaat in de heidevlakten van Markelo de ondergrond geheel uit leem. De oppervlakte is ook harder en vaster, terwijl die bij Lochem meer los en zandig is; de Markelosche heide heeft een ruw en oorspronkelijk uiterlijk: overal komen vuursteen en voor den dag; met den stok haalde ik binnen korten tijd een dozijn verschillend gekleurde vuursteen uit den grond. Het valkruid was hier veel talrijker dan bij Lochem, en overal prijken nog zijne goudgele bloemen; ook zag ik hier de kruipbrem (*Genista pilosa*) en het rijk gekranste *Illecebrum verticillatum* talrijker dan ginds. De Canada'sche fijnstraal (*Erigeron canadense*) met zijn witte zaadpluizen, en het kroonbloemig havikskruid (*Hieracium umbellatum*) met gele bloemen, zijn kennissen uit het Haarlemmer duin. Ook het kleverig kruiskruid (*Senecio viscosus*), de zilverwitte *Filago minima*, de rolklaver (*Lotus corniculatus*), de harde bloembies (*Juncus squarrosus*) met hare dikke, donkerbruine vruchten, en de hooger opschietende tengere bloembies (*Juncus tenuis*) komen in de duinen niet voor en zijn hier zeer algemeen. Meer naar den kant van Diepenheim wordt de bodem lager; de heide is daar meer begroeid met wilgen, jeneverstruiken en berken; hier en daar liggen moerassen langs den weg, met hoog gras begroeid, waartusschen talrijke roode koekoeksbloemen (*Lychnis Flos Cuculi*), Orchis (*O. latifolia*), *Comarum palustre* en *Menyanthes trifoliata*. Vooral de tweehuizige valeriaan (*V. dioica*) speelt hier een voorname rol; deze groeit in de duinen in enkele lage vochtige vlakten. Hoe meer men de verschillende groeiplaatsen van eene zelfde soort nagaat, hoe meer men overtuigd wordt van den grooten invloed van vochtigheid, klimaat en fysieke gesteldheid van den bodem op het karakter van den plantengroei, een invloed, volgens ALPH.

DE CANDOLLE, veel grooter, dan die van het chemische samenstel der gronden. Bij Diepenheim ziet men ontzagelijke steenblokken, die een hunebed tot eer zouden zijn; een bewijs van de aanwezigheid van het zoogenoemd Scandinavisch diluvium: — Noordsche steenen en gruis, in den ijstijd hier nedergelegd. — Wanneer wij al de verhuizingen van den inboedel der aarde aandachtig nagaan, zien wij geen oogenblik rust; alles is in beweging, planten, dieren, menschen, alles woelt rusteloos dooreen; zelfs het vasteland gaat onophoudelijk op en neer in de wereldzee — nu hier, dan daar. — Waarom? — Dikwijls zou men geneigd zijn te zeggen: *Le jeu ne vaut pas la chandelle!* Gelukkig als het innig en verheven genot van de schoonheden der natuur ons voor doodsche onverschilligheid en levenszathheid bewaart en ons telkens een edeler en schooner wereld, een edeler en schooner leven voorspiegelt, dat werkelijk en waarachtig bestaat en geen ijdel droombeeld is. Het was een onjuist gekozen beeld van zekeren dichter, om het *Excelsior* te laten bevriezen op een huiverigen, verlaten bergtop: dit is het *Excelsior* eener *onbestemde verbeelding*. Maar de geest die voedsel zoekt in het schoone der natuur, voor dien is *Excelsior* de gedurige overgang in een telkens heerlijker, telkens verkwikkender paradijs.

Algemeen in de Markelosche heiden is het borstelgras (*Nardus stricta*), kenbaar aan zijn vele zaamgegroeide biesachtige stengels en lange schrale, naar een kant bloeiende aren. Dit gras groeit in schrale zandstruken en heiden, en ook op sommige onzer noordelijke eilanden. Op de duinen van het vasteland van Holland vond ik het echter nooit; ik houd het er voor dat het voor zijn groei, even als de heide, een vasten ondergrond noodig heeft, dien de laatstgenoemde duinen het niet kunnen aanbieden, en dat het dus, evenals het blaauwe klokje, de heide, de boschbes, de hulst en de gagel, wel op min of meer diluviale, doch zelden of niet op alluviale gronden in het wild wordt aangetroffen. — Een ander, zeer merkwaardig gras, dat ik bij Markelo vond, is het *Anthoxanthum Puelii*, een nieuwe aankomeling uit zuidelijker streken, tot hetzelfde geslacht behoorende als het welbekende reukgras onzer weiden (*A. odoratum*), dat aan het hooi zulk een aangenaam aromatischen geur verleent. Het vaderland van het *A. Puelii* is zuidelijk Europa, Frankrijk, Spanje, Italië en ook noordelijk Afrika. Sedert eenige jaren echter verspreidt het zich over noordelijker streken; in 1869 werd het in groote hoeveelheid in België en Hannover aangetroffen, in 1870 voor het eerst in ons land, bij Almelo en Delden. Ik was dus niet wei-

nig verheugd het een weinig later ook bij Markelo te vinden, en wel in zulk een hoeveelheid, dat het op de roggevelden een lastig onkruid geworden was. Tevens vernam ik het zeer vertrouwbare berigt, dat tot voor weinig jaren dit onkruid hier niet bekend was, en dat het van de landbouwers reeds den weinig eervollen naam van slofhak (slordig wijf, heks) ontvangen had.

De groote verhuizingen of liever uitbreidingen van sommige plantensoorten zijn niet minder merkwaardig dan die welke met de volken van den *Homo sapiens* plaats hebben; doch de laatste zijn evenzeer zuivere natuurverschijnselen als de eerste. — Men verfoeit den oorlog, men verafschuwt de vorsten, die hunne volken tegen elkander in het slagveld voeren, die hunne onderdanen tot broedermoorders maken en die duizende mannen wreedelijk laten pijnigen en verminken, zonder dat er een regtbank bestaat, die zulke onverlaten veroordeelt tot hunne welverdiende straf. — Een kalme blik op de wereldgeschiedenis leert ons, dat dergelijke oorlogen een (hoewel zeer onaangename) vorm zijn van de groote volksverhuizingen, die van 's menschen ontstaan op de aarde niet hebben opgehouden. Hongersnood, overbevolking, gebrek, dreven de volken van Azië steeds westwaarts; op de Kelten volgden de Germanen, op de Germanen volgen de Slavoniërs en daarna welligt andere thans nog woeste stammen uit de geheimzinnige steppen van Centraal-Azië. Slechts helden van den stempel van MARIUS en de eerste Carolingers vermogten den onophoudelijken stroom voor langen tijd te keeren. Zoo hebben Europa's vereende krachten, van de kruistogten tot de 18^e eeuw, eindelijk de magt der opdringende Turken voor goed gefnuikt, zoo is zelfs de vermetele togt van den eersten Napoleon naar Ruslands sneeuwvelden niets anders geweest dan eene poging om Europa voor naderende volksverstroomingen te vrijwaren. Thans echter is het gevaar voor Europa zeer groot. De verbaasende hongersnooden in Indië, in Noordelijk Rusland, in Oost-Pruissen hebben het voorspeld; de oorlog van Pruissen tegen Frankrijk is een invasie-oorlog, een andere vorm van de vreedzame, doch altijd bedenkelijke verhuizing van verarmde Duitschers, die onder den naam van emigratie, duizenden hunner jaarlijks westwaarts drijft. Doch dit neemt niets weg van de ontzettende verantwoordelijkheid der aanvoerders en van hunne nimmer uit te delgen schuld. Ook voor Nederland bestaat bij dien storm groot gevaar, vooral omdat de opdringende oostelijke volken eigenlijk veel meer Slavisch dan zuiver Germaansch bloed hebben,

gelijk wij. Evengoed als een nietige grassoort onze velden kan overstroomen, evenzoo staan wij bloot aan overstrooming van een indringend menschenvolk. Hopen wij, dat in dit geval Nederland zijn MARIUS vinde, en dat ons kleine land andermaal aan Europa het voorbeeld geve in den strijd tegen vreemde tirannie.

Toen ik zoo in de stille natuur rondwaalde en op een zomerschen avond de bloemen der heide bewonderde, kon ik mij niet voorstellen, dat niet zoo heel ver van hier, menschen elkander als wilde dieren aanvielen en verminkten; de gedachte daaraan was naauwelijks door het schoon der omringende natuur te verdrijven, en ik kon mij voorstellen hoe BERNARDIN DE ST. PIERRE eens heeft kunnen uitroepen: "L'histoire de la nature n'offre que des bienfaits, et celle de l'homme que brigandage et fureur."

Evenals in de duinen verschillende streken dikwijls door bijzondere planten gekenmerkt zijn, zonder dat men voor hare aanwezigheid hier en niet elders reden kan geven, evenzoo is het ook met de heide. Reeds in den betrekkelijk kleinen kring van weinige mijlen rondom Lochem kan men dit zeer goed waarnemen.

Het bloemenrijkste gedeelte der heidevelden is zeker de vlakte, die zich ten oosten van het bosch van Ampsen naar den kant van Overijssel uitstrekt. Deze vlakte is gekenmerkt door de schitterend goudgele wederik (*Lysimachia vulgaris*), de *Carex Oederi*, het kleinste onzer inlandsche rietgrassen, maar vooral door de *Hypericum Elodes*, een klein zachtbehaard plantje met vriendelijke gele bloempjes, doch te onschuldig en te nederig om van het landvolk een naam te ontvangen. Het groeit hier op de laagste plaatsen in groot aantal, doch elders rondom Lochem vond ik het in de heide niet. Ook de zonnedauw en de blaauwe gentiaan groeiden hier welig, doch het anders in deze streken veel voorkomende valkruid zag ik hier niet.

Verkwikkend was de intrede uit de in de zonnehitte gloeiende heide in het eerwaardige bosch van Ampsen, een der oudste en uitgestrektste goederen in Lochems omstreken. Het kasteel met zijn breed voorplein draagt het karakter van de 17e eeuw; zijn stichting moet reeds van de elfde eeuw dagteekenen. — Aan de overzijde van het huis ligt het statigste en oudste gedeelte van het bosch, met breede vijvers en zware boomen. Het herinnerde mij het Haagsche Bosch, doch was wilder en dus schilderachtiger. Hier en daar zag ik zware exemplaren van vreemd houtgewas, den Weymouth-den (*Pinus Strobus*), en den

Tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*). Aan de andere zijde van het huis staat de zwaarste tulpenboom, dien ik ooit gezien heb, te midden van een weiland, door de stormen wonderlijk gespaard. Dennen, sparren en larixen zijn hier veel aangeplant, doch de oorspronkelijke lijsterbessen (hier ook kweekweeboom genoemd), de wegedoorns, de hulsten en de jeneverstruiken ontbreken hier niet.

Langs de vijvers groeit het kleine wintergroen (*Pyrola minor*), minder schoon dan onze oude duinvriendin de *P. rotundifolia*, die hier evenwel ook niet zeldzaam is. — Enkele gewassen, die ik hier in vrij groot aantal vond, herinnerden mij de Hollandsche binnenduinen, onder anderen de gamander (*Teucrium Scorodonia*) met zijn doffe geaderde salieachtige blaadjes en groengele bloemtrossen, het lelietje der dalen (*Convallaria majalis*) en de bittere wilg (*Salix purpurea*) met zijn kleine, gladde, als met was bedekte bladen. De *Convallaria multiflora* is hier overvloedig, doch ik miste hier het Salomonszegel (*U. Polygonatum*), dat zich in de Haarlemsche duinen meer en meer uitbreidt en vooral aan zijn gedrongen bouw en hoekige stengels te herkennen is. De *C. multiflora* is meer eigen aan de oostelijke, de *C. Polygonatum* aan de westelijke streken onzes lands. De moeras-spiraea (*Spiraea ulmaria*) is overal langs de slooten te vinden, en door het geheele land vrij algemeen. Deze plant wordt in Gelderland hier en daar bloeiende olm genoemd, wegens de gelijkenis der bladen; zoo heet ook het bekende duizendblad, wegens oppervlakkige gelijkenis der bloemtrossen op die der lijsterbes, wilde kweekwee.

Onder het lommer der hooge boomen waren de vijvers met sierlijke bladmossen omzoomd. Digt bij het water groeide het *Mnium punctatum*, met zijn breede zacht glanzige blaadjes, het driekantig dekmos (*Hypnum triquetrum*), het riemvormig dekmos (*H. loreum*) met lange teedere takken, de *Fissidens*, door hare vinbladige regtopstaande stengels merkwaardig, de smaragdgroene fijnbladige *Dicranum* en het donkergroene digt zodevormend *Mnium hornum*. — Vooral eigenaardig aan deze streken zijn het *Leucobryum vulgare*, met zijn digte zeegroene, zeer in het oog vallende zoden, het *Ptilidium ciliare*, een levermos, kenbaar aan zijn gewimperde bladen en roestbruine kleur, het tamarisk-dekmos (*Hypnum tamariscinum*) met mat groene, driehoekig gevormde, zeer fijn verdeelde bladveeren en stevige bladstelen. Het eerste vond ik in Kennemerland niet, het laatste slechts hier en daar. Het zuivere dekmos (*H. purum*) met opge-

blazen glimmende, lichtgroene over elkander liggende blaadjes, is zoowel hier als ginds zeer algemeen.

Ook de varens zijn hier talrijk, vooral de adelaarsvaren, de grachtvaren (*Blechnum Spicant*) met smalle, slechts eenmaal verdeelde bladveeren, nog nimmer in Kennemerland door mij gevonden, de boschvaren (*Polystichum Filix mas*) en het varenwifke, maar bovenal de hooge pluimvaren (*Osmunda regalis*), die door zijn hoogen groei, tamelijk groote bladverdeelingen en afzonderlijken vruchtsteel zeer in het oog loopt. Deze vruchtsteel steekt als een bruine ineengeschrumpelde bloemtros boven de breede bladveeren uit en nadert daardoor eenigzins tot de zichtbaar bloeiende planten, terwijl bij de eerstgenoemde varens de vruchthoepjes aan de onderzijde der bladen zitten. De naam *Osmunda* is een van de vele gelatiniseerde germaansche en keltische woorden, die het bewijs leveren dat de invloed van de Romeinen op de Germaansche volken niet zoo groot is als men vroeger vermoedde, ja dat welligt de wederkeerige invloed van het Noorden en het Zuiden vrij gelijk is geweest. *Osmunda* is afgeleid van *Osmundur*, een bijnaam van den noordschen dondergod; de plant schijnt een bijzondere eer te hebben genoten, waarschijnlijk als genees- of toovermiddel. Merkwaardiger nog is de afleiding van het latijnsche *Papaver*, van het keltisch en nog echt nederlandsch *pap*. Onze voorvaderen deden (ook niet dom) in de pap voor de kleine kinderen papaverzaad, om ze in slaap te brengen. Talrijke voorbeelden zou ik kunnen opnoemen van latijnsche woorden, die van keltische en germaansche zijn afgeleid, vooral plantennamen: *Valeriana* van *Baldrion*, het kruid van Baldr, den zonnegod, *Eglantaria* van Eghelen tere, den stekeligen boom, *Festuca* van 't Keltische *fest*, voeden, *Beccabunga* van beekpunge, *Prunella* van Bruinelle, *Pyrus* (peer) van 't Keltisch peren. Wie zou oppervlakkig twijfelen aan het latijnsche of ten minste zuidelijke karakter van den vrouwennaam Genoveva? En toch is deze afgeleid van een germaanschen plantennaam. *Genofeifu* beteekent zooveel als een pijl, die links gevederd is; de plant, die dezen naam droeg, was hoogstwaarschijnlijk het vennepluis (*Eriophorum*) met zijn bevallig lang, zilverwit, naar eene zijde overhangend bloempluis. Hiermede stemt ook overeen de overoude sage van Genoveva met haar weelderigen haardosch.

Het geven van bloemennamen aan vrouwen pleit voor een dichterlijk, voor schoonheidsgevoel vatbaar karakter. Wij vinden het bij de wilde en half wilde volken zeer algemeen, in Europa nog het meest bij de

Slavische volken, vooral de Serviërs en Albanezen. In ons land is het zeldzaam; doch in onze oudste vrouwen-namen schuilen er zeker eenige die van bloemen zijn afgeleid. Die namen geraken echter, door de mode van vreemde namen van griekschen, latijnschen en semitischen oorsprong, meer en meer in onbruik.

Onze voorvaderen hadden meer oorspronkelijk, gevoel voor de natuur dan wij. Hun maatschappelijk en huiselijk leven was door en door verbonden aan de omringende natuur. Wij hebben de natuur leeren beheerschen en haar tot onze gehoorzame dienaars gemaakt, — en toch, hoe diep vernederd, hoe ook door ons onder het juk gebragt — toch heeft zij hare magt over ons niet geheel verloren. De grazige, bloemenrijke, zonnige vlakte, de dampige zonnestraal in het donkere woud, de besneeuwde struiken, bloedrood schitterend in de morgenzon, dat alles wekt gedachten in ons aan een tijd, een wereld, een leven, wij weten niet van waar en van wanneer: zijn dat ook soms stemmen van het kinderlijke voorgeslacht, die in ons spreken?

Er is voorzeker geen boom, die bij de Germaansche volken grooter eer genoten heeft dan de eik. De eik was voor de Kelten en Germanen, wat de esch was voor de Scandinaviërs, het beeld der Opperste Magt. In de taal der Angelsaksers, die tot de ontwikkeldste Germaansche stammen behoorden, zijn de namen van den eik met die van kracht, wasdom, duurzaamheid, jeugd, zeer overeenstemmend. In die taal beteekent *ac*, *aec* eik, *eacen* (spr. eāken) geweldig, *ēce* (spr. eke) eeuwig, *eacan*, groot worden.

Het gebied van onzen eik (*Quercus pedunculata* EHRH.), den prachtigsten van alle eiken, maakt hem tot een echt Germaanschen boom. Het vormt een ellips, waarvan de lengte-as loopt van Ierland tot den Kaukasus, de breedte-as ongeveer van Stockholm tot Napels. In het zuidelijkst gedeelte van Europa wordt hij schaarscher en meer door andere eiksoorten vervangen. Op den Himalaya groeit hij niet; in het sanskriet schijnt hij geen naam te bezitten; het grieksch *drys*, overeenstemmend met het sanskriet *druma* (boom) of *duru* (hout) en dat wij in het gothisch *triu* en het engelsch *tree* terugvinden, beteekent in beginsel "boom." Met het latijn *Quercus*, waarschijnlijk afgeleid van het germaansch *Wereheik*, hulst, is een andere, altijd groene eik (*Q. Ilex*) ongetwijfeld bedoeld geweest. Het latijnsche *Robur* (kracht, sterkte) ook aan den eik gegeven, toont, dat hij ook in noordelijk Italië in zijn waarde gekend was. Maar nergens is hij zoo hoog geëerd geweest als bij onze voorvaderen.

De boomdienst of liever de vereering der Hoogste Magt in het beeld van het heerlijkste zijner gewrochten, was een karakter van alle Keltische en Germaansche volken, een karakter dat nog tot ver in de middeleeuwen vooral in Noord-Duitschland heeft stand gehouden. Wie daaraan twijfelt, die haaste zich een bedevaart te doen naar Ampsens beroemden eik, voorzeker een der prachtigste en oudste boomen, zoo niet de Vorst der bosschen van het schoone Gelderland.

Op de grenzen van Ampsen en de bosschen van Verwolde, staat te midden van rustige weilanden de ontzagelijke reus, de koning der wouden, de eik, zooals hij wezen moet, de ware Germaansche donder-eik. Het was een stille schemeravond, toen ik dien boom mogt bezoeken. Hij staat een eind van den weg, zoodat men een paar weilanden moet doorloopen om hem van nabij te zien. Zijn stam heeft op mans hoogte een omvang van 5½ el, zijn breedte kruin begint een weinig hooger en is nagenoeg gaaf; zijn hoogte schat ik op 40—50 el, zijn ouderdom is moeilijk te berekenen, maar zeer zeker zijn reeds eeuwen over hem heengegaan. Overal was het doodstil; vreedzame runderen stonden droomend op een afstand; geen blaadje van den kolos bewoog zich. Noch de Baobabs van Afrika, noch de heilige vijgenboom van Indië, noch de Eucalypten van Australië, noch de reuzendennen van Amerika hebben het geweldige, diep ontzagwekkende uiterlijk van den ouden Germaanschen Eik! En 't was alsof die boom tot mij zeide: Ik was voor uwe vaders het beeld der Hoogste Magt; voor u ben ik, door mijn bouw, het beeld der Vrijheid. Ik heb in Nederland droevige tijden beleefd, maar ik heb de Vrijheid hier steeds zien zegevieren. Zoolang Nederland aan mij gelijk blijft, zoolang zal het kleine volk magtiger zijn dan de magtigste volken der aarde, omdat het geboren en ontwikkeld is in den heiligen strijd tegen alle tirannie.
